

LETO 1945 IN KONEC DRUGE SVETOVNE VOJNE NA SLOVENSKEM

Mednarodna znanstvena konferenca

LETO 1945 IN KONEC DRUGE SVETOVNE VOJNE NA SLOVENSKEM

PROGRAM IN POVZETKI

**Slovenska matica
Kongresni trg 8, Ljubljana
13. in 14. maj 2025**

Mednarodna znanstvena konferenca

LETO 1945 IN KONEC DRUGE SVETOVNE VOJNE NA SLOVENSKEM

Program in povzetki

Uredila: dr. Matic Batič in Mirjam Dujo Jurjevčič

Izdal in založil: Študijski center za narodno spravo

Zanj: dr. Tomaž Ivešić

Elektronska izdaja dostopna na: <https://www.scnr.si/leto-1945-in-konec-druge-svetovne-vojne-na-slovenskem.html>

Ljubljana, maj 2025

Fotografiji na naslovnici:

“Reka beguncev na poti skozi Tržič, maja 1945,” Wikipedia, pridobljeno 5. 5. 2025,

https://de.m.wikipedia.org/wiki/Datei:Reka_beguncev_na_poti_skozi_Tr%C5%BEi%C4%8D,_maja_1945.jpg;

“Osvoboditev Ljubljane,” Wikipedia, pridobljeno 6. 5. 2025,

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0e/Osvoboditev_Ljubljane_1945.jpg.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 235105539

ISBN 978-961-7120-19-6 (PDF)

Predgovor

Leto 1945 brez dvoma spada med zgodovinske prelomnice 20. stoletja, saj so dogodki tega leta odločilno zaznamovali svetovno zgodovino v prihodnjih desetletjih, tudi slovensko. Njegova zapuščina na Slovenskem je bila ambivalentna; če je po eni strani prineslo dokončen zlom nacističnega režima in konec nemške okupacije slovenskega ozemlja, je po drugi strani to leto prineslo tudi nove množične kršitve človekovih pravic. Nasprotujoče si dojemanje dogodkov leta 1945 je bilo očitno že pri sodobnikih, saj je pri različnih delih prebivalstva sprožalo mešane občutke in reakcije: medtem ko je velik del prebivalstva navdušeno pozdravljal dokončno zmago partizanskih čet, se je poraženi del v slovenski državljanski vojni nanjo odzval z begom v tujino. Uveljavitev komunističnega režima je nato za več desetletij določila politično strukturo slovenskega ozemlja ter dolgo zacementirala tudi zgodovinsko obravnavo in kulturo spomina na leto 1945.

Dejstvo je, da zgodovinopisje odraža (tudi) družbene razmere in duha časa, v katerem nastaja. Skladno s tem so se pogledi na konec 2. svetovne vojne na Slovenskem skozi čas spreminjali, sčasoma so se pojavljale nove interpretacije in odstirale nove plasti zgodovine. Današnje stanje raziskav tako odraža interpretativno in metodološko razdeljenost. Ne glede na že skoraj nepregledno množico študij, ki osvetljujejo politične, kulturne, ekonomske in druge vidike dogajanja, pa številni vidiki ostajajo slabo raziskani, podobno kot tudi nekatere druge dimenzije 2. svetovne vojne na Slovenskem, o katerih nimamo še niti bazičnih študij, kaj šele poglobljenih interpretativnih analiz. Leto 1945 tako ostaja raziskovalni izziv, tako z vidika temeljnih raziskav kot tudi z vidika zgodovinske interpretacije. Namen konference je osvetliti prav manj znane vidike dogodkov in procesov, ki so zaznamovali leto 1945, in sicer na dva načina; vsebinsko se želimo posvetiti doslej spregledanim ali vsaj manj raziskanim zgodovinskim področjem, metodološko pa želimo stanje raziskav poglobiti s pomočjo novih pogledov oz. svežim branjem že obravnavanih zgodovinskih virov.

PROGRAM KONFERENCE

Torek, 13. maj 2025

9.00 – 9.15

Začetek konference in zbiranje

9.15 – 9.30

Pozdravna nagovora

dr. Ignacija Fridl Jarc, urednica Slovenske matice

dr. Tomaž Ivešić, direktor Študijskega centra za narodno spravo

1. panel: Leto 1945 v jugoslovanskem kontekstu

Moderator: dr. Tomaž Ivešić

9.30 – 9.50

dr. Bojan Dimitrijević, Institut za savremenu istoriju (Beograd, Srbija)

Jugoslovenska armija – prvi poratni meseci u Sloveniji

9.50 – 10.10

dr. Hrvoje Čapo, Hrvatski institut za povijest (Zagreb, Hrvaška)

Od jedinstva do zabrinutosti: stav američke diplomacije prema jugoslavenskim komunistima 1945. godine

10.10 – 10.30

dr. Domagoj Novosel, Hrvatski institut za povijest (Zagreb, Hrvaška)

Župe sjeverne zagrebačke okolice u proljeće i ljeto 1945. godine

10.30 – 10.45 Razprava

10.45 – 11.00 Odmor

2. panel: Nemški okupator in konec njegove uprave

Moderatorica: dr. Jelka Piškurić

11.00 – 11.20

dr. Klemen Kocjančič, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani in Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije

Med strateško obrambo in strateškim umikom: nemško vojaško delovanje na Slovenskem leta 1945

11.20 – 11.40

dr. Damjan Hančič, Študijski center za narodno spravo

Nemška okupacijska uprava na Slovenskem v letu 1945: primer vzhodne Gorenjske

11.40 – 12.00

dr. Vinko Skitek, Pokrajinski arhiv Maribor, Enota za Koroško

Nemška okupacijska uprava na jugovzhodnem Koroškem in njen konec v letu 1945

12.00 – 12.15 Razprava

12.15 – 12.50 Odmor

3. panel: Partizanske sile v zadnjem letu vojne

Moderator: mag. Janko Boštjančič

12.50 – 13.10

ddr. Igor Grdina, Inštitut za kulturno zgodovino, ZRC SAZU

Brezpogojna vdaja

13.10 – 13.30

dr. Tomaž Kladnik, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Vojaško delovanje na slovenskem ozemlju v letu 1945 in usoda slovenske vojske

13.30 – 13.50

Rok Filipčič, Vojaški muzej Slovenske vojske

Delovanje partizanskih pomorščakov na Slovenskem v zaključnem letu vojne

13.50 – 14.05 Razprava

14.05 – 14.20 Odmor

4. panel: Obračun s starim in vzpostavljanje novega reda

Moderator: dr. Tomaž Kladnik

14.20 – 14.40

podpolkovnik dr. Matjaž Bizjak, Generalštab Slovenske vojske

Italijanski vojni zločinci – primer generala Maria Roatte

14.40 – 15.00

dr. Mateja Čoh Kladnik, Študijski center za narodno spravo

Sodna represija po koncu vojne: obračun s političnimi nasprotniki leta 1945

15.00 – 15.20

dr. Jelka Piškurić, Študijski center za narodno spravo

Vloga kazenskih ustanov pri prevzemu oblasti

15.20 – 15.40

Špela Chomicki, Študijski center za narodno spravo

Epilog druge svetovne vojne in oblike nasilja na Spodnjem Štajerskem

15.40 – 16.00 Razprava

PROGRAM KONFERENCE

Sreda, 14. maj 2025

9.00 – 9.10

Začetek konference in zbiranje

1. panel: Protirevolucionarna stran in dediščina državljanske vojne

Moderator: dr. Željko Oset

9.10 – 9.30

Katja Zupanič, Zgodovinski arhiv na Ptuju

Četništvo na Štajerskem pod vodstvom Jožeta Melaherja – Zmagoslava v času med drugo svetovno vojno

9.30 – 9.50

Ivo Jevnikar, samostojni raziskovalec

Poslednji dnevi Slovenskega narodnega varnostnega zbora

9.50 – 10.10

dr. Aleš Maver, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Don Camillo in Peppone ne stanujeta tukaj: Epilog slovenske državljanske vojne v primerjalni perspektivi.

10.10 – 10.25 Razprava

10.25 – 10.40 Odmor

2. panel: Usoda verskih skupnosti

Moderatorica: dr. Pavlina Bobič

10.40 – 11.00

dr. Tamara Griesser Pečar, Študijski center za narodno spravo

Kaj je pomenila »osvoboditev« za Katoliško cerkev v Sloveniji?

11.00 – 11.20

dr. Renato Podbersič, Študijski center za narodno spravo

Začetek novega ali povrnitev k staremu? Judje na Slovenskem v letu 1945

11.20 – 11.40

Neža Strajnar, Študijski center za narodno spravo

Zatiranje verske svobode v Sloveniji po drugi svetovni vojni: primer manjših verskih skupnosti pod komunistično oblastjo

11.40 – 11.55 Razprava

11.55 – 12.30 Odmor

3. panel: Kulturna dediščina in politika spomina

Moderator: dr. Renato Podbersič

12.30 – 12.50

dr. Pavlina Bobič, Študijski center za narodno spravo

Skrivači: pričevalci zamolčanega

12.50 – 13.10

dr. Matic Batič, Študijski center za narodno spravo

Od grobov do spomenikov: politika spominjanja padlih na Primorskem po drugi svetovni vojni

13.10 – 13.30

Petra Grabrovec, Študijski center za narodno spravo

Od zmagoslavnega speva do begunskega šepeta: slovenske pesmi kot nosilke narodne identitete v prelomnem letu 1945

13.30 – 13.45 Razprava

13.45 – 14.00 Odmor

4. panel: Dediščina kršenja človekovih pravic

Moderator: dr. Matic Batič

14.00 – 14.20

dr. Blaž Ivanc, Zdravstvena fakulteta Univerze v Ljubljani

Izbrane mednarodnopravne obveznosti sanacije hudih kršitev mednarodnega humanitarne prava – primer ranjencev in bolnikov

14.20 – 14.40

dr. Jože Dežman

Nekaj pripomb k popisu smrtnih žrtev 2. svetovne vojne in terorja po njej
Inštituta za novejšo zgodovino

14.40 – 15.00

Luka Rozman, Luxor d.o.o.

Jama pod Macesnovo gorico – arheološka raziskava povojnega množičnega grobišča

15.00 – 15.20 Razprava

POVZETKI REFERATOV

dr. Bojan Dimitrijević

Institut za savremenu istoriju (Beograd, Srbija)

JUGOSLOVENSKA ARMIIJA – PRVI PORATNI MESECI U SLOVENIJI

Članak daje pregled dela prvih mirnodopskih aktivnosti partizanske Jugoslovenske armije u drugoj polovini 1945. godine. U članku se razmatraju pitanja organizacije, brojnosti, zakonske regulative i rukovođenja, zatim prelazak u mirnodopski život u kasarnama širom Jugoslavije i pitanje obezbeđenja granica. Jugoslovenska armija je formirana 1. marta 1945. od partizanske Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Obrazovanjem privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, od dotadašnjeg Povereništva narodne odbrane, formirano je Ministarstvo narodne odbrane, sa maršalom Titom na čelu. Dana 31. maja 1945. godine maršal Tito je potpisao naredbu o formiranju i lokaciji najviših strategijskih komandi šest armija kopne vojske, pored kojih su još postojali i Vazduhoplovstvo, mornarica, školstvo i unutrašnja vojska: Korpus narodne odbrane Jugoslavije. Posebnu i novu celinu unutar Jugoslovenske armije činila je služba bezbednosti, odnosno kontraobaveštajna služba. U radu se ukazuje na prve korake partizanske armije u mirnodopskom životu – u kasarnama, kao i na ulogu u krizi oko Trsta i okupacije dela Austrije. Rad ističe ulogu armije u prvim posleratnim izborima 11. novembra 1945, posle kojih je formalna izvršena smena društvenog uređenja - ukinuta monarhija i tek potom demobilizacija suvišnih pripadnika armije.

JUGOSLOVANSKA ARMADA – PRVI POVOJNI MESECI V SLOVENIJI

Prispevek podaja pregled dela prvih mirovnih dejavnosti partizanske Jugoslovanske armade v drugi polovici leta 1945. Obravnava vprašanja organizacije, številčnosti, zakonske ureditve in vodenja, nato prehod v mirnodobno življenje v vojašnicah po vsej Jugoslaviji ter vprašanje varovanja meja. Jugoslovanska armada je bila ustanovljena 1. marca 1945 iz partizanske Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Z oblikovanjem začasne vlade Demokratske federativne Jugoslavije je iz dotedanjega Povereništva za narodno obrambo nastalo Ministrstvo za narodno obrambo, na čelu katerega je bil maršal Tito. Dne 31. maja 1945 je maršal Tito podpisal ukaz o oblikovanju in lokaciji najvišjih strateških poveljstev šestih armad kopenske vojske, ob katerih so obstajali še letalstvo, mornarica, vojaško školstvo in notranja vojska – Korpus narodne obrambe Jugoslavije. Posebno in novo enoto znotraj Jugoslovanske armade je predstavljala varnostna služba, oziroma kontraobveščevalna služba. Prispevek opozarja na prve korake partizanske armade v mirnodobnem življenju – v vojašnicah, pa tudi na njeno vlogo v tržaški krizi in okupaciji dela Avstrije. Poseben poudarek je namenjen vlogi armade na prvih poveljnih volitvah 11. novembra 1945, po katerih je bila formalno izvedena zamenjava družbenega sistema – monarhija je bila ukinjena, šele nato pa je sledila demobilizacija presežnega vojaškega kadra.

**OD JEDINSTVA DO ZABRINUTOSTI:
STAV AMERIČKE DIPLOMACIJE PREMA JUGOSLAVENSKIM
KOMUNISTIMA 1945. GODINE**

Na temelju američkih diplomatskih izvora, u radu će biti predstavljeno stajalište američke diplomacije prema jugoslavenskim komunistima tijekom 1945. godine. Amerikanci su s velikim zanimanjem pratili i podržavali uspostavu sporazuma između Tita i Šubašića 1944. godine, očekujući formiranje stabilne prijelazne vlade koja bi vodila prema jedinstvenoj jugoslavenskoj državi, iako su bili svjesni autoritarnih komunističkih namjera. Međutim, nedugo nakon završetka Drugoga svjetskog rata, američki veleposlanik u Beogradu počeo je izvještavati svoju vladu o rastućoj dominaciji Komunističke partije, gušenju demokratskih procesa, eliminaciji oporbe te djelovanju tajne političke policije.

Situacija u Sloveniji promatrana je u kontekstu cjelokupnog jugoslavenskog prostora, no američka diplomacija primijetila je nekoliko specifičnosti na tom području, poput pitanja granica i slovenskog stanovništva na području Austrije i Italije te zabrinutosti za slovensko stanovništvo s antikomunističkim raspoloženjem. Iako su Sjedinjene Američke Države stalno izražavale zabrinutost, na kraju su ipak uspostavile diplomatske odnose s komunističkom jugoslavenskom vladom.

U radu će se naglasak staviti na prikaz postupne promjene stava američke diplomacije prema jugoslavenskim komunistima tijekom 1945. godine, s posebnim naglaskom na izvješća o stanju u Sloveniji.

**OD ENOTNOSTI DO ZASKRBLJENOSTI: STALIŠČE AMERIŠKE
DIPLOMACIJE DO JUGOSLOVANSKIH KOMUNISTOV LETA 1945**

Na podlagi američkih diplomatskih virov bo v tem prispevku predstavljeno stališče ameriške diplomacije do jugoslovanskih komunistov v letu 1945. Američani so z velikim zanimanjem spremljali in podpirali vzpostavitev sporazuma med Titom in Šubašićem leta 1944, v pričakovanju oblikovanja stabilne prehodne vlade, ki bi vodila k enotni jugoslovanski državi, čeprav so se zavedali avtoritarnih namenov komunistov. Vendar je kmalu po koncu druge svetovne vojne ameriški veleposlanik v Beogradu začel poročati svoji vladi o naraščajoči prevladi Komunistične partije, zatiranju demokratičnih procesov, odstranjevanju opozicije ter delovanju tajne politične policije.

Položaj v Sloveniji je bil obravnavan v okviru celotnega jugoslovanskega prostora, vendar je ameriška diplomacija zaznala nekaj posebnosti na tem območju, kot so vprašanja meja in slovenskega prebivalstva na območju Avstrije in Italije ter skrb za slovensko prebivalstvo s protikomunističnim razpoloženjem. Čeprav so ZDA nenehno izražale zaskrbljenost, so na koncu vendarle vzpostavile diplomatske odnose s komunistično jugoslovansko vladom.

V prispevku bo poudarek na prikazu postopne spremembe stališča ameriške diplomacije do jugoslovanskih komunistov med letom 1945 s posebnim poudarkom na poročilih o razmerah v Sloveniji.

dr. sc. Domagoj Novosel

Hrvatski institut za povijest (Zagreb, Hrvatska)

ŽUPE SJEVERNE ZAGREBAČKE OKOLICE U PROLJEĆE I LJETO 1945. GODINE

U svibnju 1945. godine snage Jugoslavenske armije vršile su završne operacije na području središnje i sjeverozapadne Hrvatske. Vojnim djelovanjima bilo je obuhvaćeno i područje Zagreba te njegove okolice. Prigorska sela sjeverne okolice grada bila su zahvaćena najžešćim borbama, budući je to područje služilo za povlačenje njemačkih snaga i njihovih saveznika. Upravo na tom području nalazio se cijeli niz starih rimokatoličkih župa od Stenjeveca na zapadu do Granešine na istoku. Ratna i poratna zbivanja u kasno proljeće i rano ljeto 1945. godine zabilježena su i u arhivskom gradivu pojedinih župa kroz prizmu župnika. Ovo izlaganje ima za cilj na temelju dostupne arhivske građe prikazati njihove sudbine, ali sudbine njihovih župa u proljeće i ljeto 1945. godine.

ŽUPNIJE SEVERNEGA ZAGREBŠKEGA ZALEDJIA SPOMLADI IN POLETI LETA 1945

Maja 1945 so enote Jugoslovanske armade izvajale zaključne operacije na območju osrednje in severozahodne Hrvaške. Vojna dogajanja so zajela tudi območje Zagreba in njegove okolice. Prigorska naselja v severnem zaledju mesta so bila prizorišče najhujših bojev, saj je to območje služilo kot prostor za umik nemških sil in njihovih zaveznikov. Prav na tem območju je bilo več starih rimskokatoliških župnij, od Stenjeveca na zahodu do Granešine na vzhodu. Vojni in povojni dogodki pozne pomladi in zgodnjega poletja 1945 so bili zabeleženi tudi v arhivskem gradivu posameznih župnij skozi pogled župnikov. Namen tega prispevka je na podlagi dostopnega arhivskega gradiva prikazati njihove usode, pa tudi usode njihovih župnij v spomladanskih in poletnih mesecih leta 1945.

dr. Klemen Kocjančič

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani in Ministrstvo za
obrambo Republike Slovenije

**MED STRATEŠKO OBRAMBO IN STRATEŠKIM UMIKOM:
NEMŠKO VOJAŠKO DELOVANJE NA SLOVENSKEM LETA 1945**

V predlaganemu prispevku bo analizirano delovanje nemških vojaških sil na slovenskem ozemlju leta 1945. S približevanjem zahodnih zaveznikov iz Italije in sovjetsko-bolgarskih sil iz vzhodne fronte ter napredovanjem jugoslovanskih sil proti severu je postalo slovensko ozemlje toliko bolj strateško pomembno. Že v letu 1944 so Nemci pričeli z gradnjo več fortifikacijskih sistemov z namenom obrambe najpomembnejših mest ter preprečitve nadaljnega prodiranja proti Avstriji. Istočasno pa so v Slovenijo pričeli pošiljati nove okrepitve, vključno z vojaškimi enotami, ki so se umikale pred napredujočimi zavezniškimi silami. Prispevek bo obravnaval gradnjo in uporabo nemških fortifikacijskih sistemov na zahodu, na katere je Jugoslovanska armada naletela pri napredovanju proti Reki, Ljubljani in Trstu, kot tudi tiste na vzhodu, ki so preprečevale napredovanje proti Mariboru ter dalje v Avstrijo. A obrambne linije niso preprečile zavezniško napredovanje, zato je v zadnjem mesecu vojne potekal strateški umik vseh nemških in kolaboracionističnih sil iz slovenskega ozemlja. Umik je potekal v dveh generalnih smereh: proti Italiji in proti Avstriji. V sklopu prispevka bodo predstavljene usode določenih vojaških formacij in enot, ki so se nahajale na slovenskem ozemlju v zaključni fazi druge svetovne vojne.

dr. Damjan Hančič
Študijski center za narodno spravo

NEMŠKA OKUPACIJSKA UPRAVA NA SLOVENSKEM V LETU 1945: PRIMER VZHODNE GORENJSKE

V referatu se avtor osredotoča na območje vzhodne Gorenjske oz. medvojnega okrožja Kamnik v zadnjih mesecih nemške okupacije leta 1945. Glede arhivskega gradiva nemške okupacijske (civilne) uprave za to območje je značilno, da je le-tega v primerjavi z začetnimi leti okupacije zelo malo; količina gradiva se začne zmanjševati že konec leta 1943. Večina gradiva priča o partizanskih požigih šol, prošnjah tako Nemcev kot nekaterih Slovencev za izselitev iz tega območja v rajh in kar se da nemoteni oskrbi prebivalstva (delitev živilskih kart za osnovne dobrine). Vse investicije v lokalno infrastrukturo so zamrle, razen kopanja proti-tankovskih jarkov na vzhodu okrožja. Kar se tiče vojaških operacij je to območje zaznamovala velika nemško-domobranska ofenziva pozimi 1944/45, ki je zelo oslabila partizansko gibanje in posledično povzročila (tudi zaradi izdajstev iz lastnih vrst) razbitje celic OF in KPS v začetku leta 1945. V tem času so tudi v osrednjih predelih kamniškega okrožja nastale postojanke Gorenjskega domobranstva, ki pa so bile šibke in brez podpore prebivalstva. Avtor tudi prikaže, kako je 9. maja 1945 potekal »prenos oblasti« v Kamniku in dogajanje v prvih tednih po koncu vojne, ko se je na tem območju znašlo zajetih mnogo pripadnikov poraženih protikomunističnih in kvizlinških enot s področja nekdanje Jugoslavije. Del njih je bil pred usmrtitvijo v kamniški okolici zaprt v lesenih barakah ob glavni kamniški železniški postaji, ki so jih leto dni prej zgradili Nemci za svoje vojaške enote.

dr. Vinko Skitek

Pokrajinski arhiv Maribor, Enota za Koroško

**NEMŠKA OKUPACIJSKA UPRAVA
NA JUGOVZHODNEM KOROŠKEM
IN NJEN KONEC V LETU 1945**

Po napadu nacistične Nemčije in njenih zaveznic aprila 1941 na Kraljevino Jugoslavijo ter njeni hitri kapitulaciji so si okupatorji razdelili zasedeno slovensko ozemlje. Nemška okupacijska oblast je zasedla območja Spodnje Štajerske, Gorenjske, Mežiške doline in štiri vasi v Prekmurju. Kmalu po koncu vojaških spopadov so ukrepi nemških oblasti nakazali, da je imela Nemčija v načrtu popolno upravnopolitično integracijo zasedenega ozemlja v sklop Tretjega rajha. Oblikovanje posebne okupacijske uprave za zasedena območja Koroške in Kranjske (Gorenjska in Mežiška dolina) ter okupacijske uprave za zasedena območja Spodnje Štajerske je bil pomemben korak v tej smeri. Nadalje so Nemci preoblikovali sprva ustanovljene politične okraje v deželna okrožja po nemškem vzoru. Ta proces se je nadaljeval na Koroškem s priključitvijo Mežiške doline nemškemu deželnemu okrožju Velikovec in Dravograda nemškemu deželnemu okrožju Volšperk januarja 1942. Vzpostavitev organizacijskih struktur stranke NSDAP na zasedenem slovenskem ozemlju in podelitev nemškega občinskega reda občinam pa je pomenil »de facto«
vključitev v nemško državo. Nemški okupator je upravo zasedenih slovenskih ozemelj vodil do 8. maja 1945, ko je bila podpisana nemška kapitulacija. Po umiku zasedbenih sil so se skozi Mislinjsko in Mežiško dolino pomikale vojaške enote nemških zaveznikov ter spremljajočih civilistov, ki pa zaradi kratkotrajne navzočnosti in nenehnih spopadov s partizanskimi enotami niso vzpostavljale lastnih upravnih struktur.

prof. ddr. Igor Grdina
Inštitut za kulturno zgodovino, ZRC SAZU

BREZPOGOJNA VDAJA

Druga svetovna vojna se je sklenila na način, ki ga je napovedal ameriški predsednik Franklin D. Roosevelt na tiskovni konferenci 24. januarja 1943 v Casablanci. V pozneje mnogokrat na različne načine problematizirani izjavi, ki ji je britanski premier Winston Churchill takoj pritrdil, je dejal, da je sprejemljiva samo brezpogojna vdaja Nemčije, Italije in Japonske.

Izjava predsednika Roosevelta, ki je bil tudi vrhovni poveljnik oboroženih sil ZDA, je bila diplomatsko in propagandistično dobro premišljena – preprečevala je separatne dogovore posameznih zavezniških sil s sovražnimi državami, vsakomur pa je razkrivala, kdo zmaga v vojni in bo odločal o miru –, razkrila pa je tudi to, da vodilna sila protiosne koalicije ne računa z notranjim zlomom sovražnih sil. Dogajanja leta 1945 so bila v mnogočem zaznamovana z Rooseveltovimi besedami; za iztek druge svetovne vojne so pomenila vsaj toliko kakor za prvo Wilsonovih 14 točk. Tako je bilo tudi na območju, na katerem so se bojevale sile maršala Tita, ki so tudi same dale vsebino pojmu brezpogojna vdaja. To velja tako za sam akt prekinitve sovražnosti kot za njegove neposredne posledice, ki so bile v Sloveniji in Primorju onstran rapalske meje.

polkovnik dr. Tomaž Kladnik

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru in Center vojaških šol
Slovenske vojske

VOJAŠKO DELOVANJE NA SLOVENSKEM OZEMLJU V LETU 1945 IN USODA SLOVENSKE VOJSKE

Geostrateški položaj slovenskega nacionalnega prostora in ozemlja Republike Slovenije izhaja iz stičišča srednjeevropskega, južноеvropskega in sredozemskega geostrateškega in geopolitičnega prostora, ki se stikajo na njenem ozemlju. Skozi proučevanje arhivskih virov v Arhivu Republike Slovenije in Arhivu Ministrstva za obrambo Republike Slovenije ter obsežne literature, bom v referatu orisal vzroke in posledice vojaškega delovanja treh totalitarnih sistemov: fašističnega, nacističnega in komunističnega, ki so se v 20. stoletju vojaško spopadli na slovenskem ozemlju, katerega so vsak na svoj način, vendar hkrati podobno, želeli vključiti v svoj načrt izpolnitve svojih strateških ciljev.

V vojaškem pogledu je bil med drugo svetovno vojno na slovenskem ozemlju strateško najpomembnejši del železniške povezave med Dunajem in Trstom. Medtem ko je bilo v nemškem interesu, da ostaja komunikacija med notranjostjo države in novo fronto, ki so jo zavezniki odprli v Italiji, nemoteno prevozna, saj so po njej lahko oskrbovali in popolnjevali svoje enote na fronti, je bil zavezniški interes ravno nasproten.

Vojaško strateški pomen slovenskega ozemlja je prišel najbolj do izraza ob koncu druge svetovne vojne, leta 1945, ko so bile na njem, ob umikajoči nemški, kar štiri vojske z osmimi armadami. Za sklepne operacije jugoslovanskih armad je bil določen manever v obliki klešč, s ciljem, da bi zasedli Trst in Primorsko pred zavezniki. V tržaški operaciji je kot krilno zavarovanje 4. armade sodeloval del enot 7. korpusa, v neposrednem v napadu pa 9. korpus, kar je predstavljalo večino slovenske partizanske vojske. Drugi del pa je sodeloval v operacijah proti Ljubljani (del enot 7. korpusa) in Koroški (enote 4. operativne cone).

Ob tem pa je bilo leto 1945 usodno leto za formacije slovenske vojske.

Rok Filipčič
Vojaški muzej Slovenske vojske

**DELOVANJE PARTIZANSKIH POMORŠČAKOV
NA SLOVENSKEM V ZAKLJUČNEM LETU VOJNE**

Odpor pripadnikov partizanske vojske na morju se je začel že poleti 1941, a šele po kapitulaciji Italije je bila ustanovljena Mornarica NOVJ. 30. avgusta 1944 je bil izdan ukaz za ustanovitev mornariških enot na obalnem pasu med Sočo in Limskim kanalom. Sledila je ustanovitev Mornariške grupe pri IX. korpusu, ki je imela nalogo zbirati mornariški kader in ustanoviti mornariške enote.

Na slovenskem ozemlju sta poleg Mornariške grupe delovali dve partizanski mornariški enoti, Mornariški odred in Mornariški odred Koper. Prva je bila praktično ves čas svojega obstoja del IX. korpusa in delovala kot pehotna enota. Njeni pripadniki so se bili udeleženi v spopadih v okviru nemških ofenziv Rübezahl in Winterende, ki sta bili usmerjeni v uničenje partizanske vojske pozimi in spomladi leta 1945. Mornariški odred Koper je v prvi fazi svojega obstoja opravljal predvsem obveščevalne naloge. Spomladi leta 1945 pa so se njegovi pripadniki aktivno vključili v zaključne boje za osvoboditev slovenskega Primorja ter osvobodili nekatere obalne kraje.

podpolkovnik dr. Matjaž Bizjak
Generalštab Slovenske vojske

ITALIJANSKI VOJNI ZLOČINCI – PRIMER GENERALA MARIA ROATTE

Še pred zaključkom druge svetovne vojne se je začelo intenzivno zbiranje dokazov o vojnih zločinih, ki so jih okupatorske sile storile na področju Jugoslavije. V tem kontekstu se je zbirala in ustrezni komisiji OZN predala tudi dokumentacija o italijanskih vojnih zločincih, ki pa nikoli niso bili pripeljeni pred sodišče. Predstavljen bo primer generala Maria Roatte, ki je bil sicer leta 1945 postavljen pred sodišče in sojen, vendar ne zaradi vojnih zločinov v Jugoslaviji, ampak zaradi italijanskih notranje-političnih razlogov. Primer generala Roatte je v tem kontekstu najbolj »razvpit« tudi v italijanskem zgodovinopisju in publicistiki, vendar je to bil tudi eden od prefinjenih načinov zmanjševanja odgovornosti celotnih italijanskih oboroženih sil za vojne zločine v drugi svetovni vojni. Analizirani bodo tudi razlogi, zakaj italijanski vojni zločinci niso bili nikoli izročeni Jugoslaviji (in nekaterim drugim državam), niti postavljeni pred sodišče.

Problematika bo predstavljena na osnovi dokumentov »Državne komisije za potrditev vojnih zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev v drugi svetovni vojni« (Beograd), osebne dokumentacije Maria Roatte (Rim), arhivske dokumentacije procesa »Roatta« (Rim), osebnega fonda Iva Pirkoviča (Pleterje) in literature.

dr. Mateja Čoh Kladnik
Študijski center za narodno spravo

SODNA REPRESIJA PO KONCU VOJNE: OBRAČUN S POLITIČNIMI NASPROTNIKI LETA 1945

Med drugo svetovno vojno je komunistična partija izvedla revolucijo in pripravila teren za povojni prevzem oblasti. Temu je do začetka petdesetih let sledilo obdobje hude represije, ko je partija v procesu čiščenja, tj. eliminiranja političnih nasprotnikov iz javnega življenja, z različnimi ukrepi utrjevala oblast in monopolni politični položaj. V tem procesu je bila posebej pomembna vloga kazenskega sodstva. Zvrstili so se številni sodni procesi, katerih ozadje je bilo politično in na katerih so bili obsojeni ljudje iz političnih razlogov. Vrh so dosegli poleti 1945. Za izvajanje kazenskega sodstva so bila od konca vojne do konca avgusta 1945 pristojna vojaška sodišča in Sodišče slovenske narodne časti. Sodila so »narodnim sovražnikom« in »domačim izdajalcem«, ker so (naj bi) med vojno sodelovali z okupatorji in delovali proti partizanskemu gibanju. Postopki pred vojaškimi sodišči in sodiščem narodne časti so bili hitri in kratki, izrečene kazni pa zelo visoke. Republiško javno tožilstvo je septembra 1945 ocenilo, da so vojaška sodišča od konca vojne do konca avgusta v Sloveniji obravnavala okoli 7.000 primerov. Sodišče narodne časti je od 4. julija do 24. avgusta obsodilo več kot 3000 oseb.

Za povojno oblast je bilo delovanje vojaških sodišč in sodišča narodne časti zelo pomembno zaradi izrečenih kazni. Kazen odvzema državljanskih in političnih pravic oziroma izgube narodne časti je pomenila tudi izgubo volilne pravice. Obsojeni so bili zato črtani iz volilnih imenikov in se niso mogli udeležiti volitev leta 1945. Izrečene zaplembe premoženja so bile trajen ukrep in so olajšale delo pri poznejši nacionalizaciji. Na ta način so sodišča sodelovala pri vzpostavljanju državnega sektorja gospodarstva.

Septembra 1945 so začela z delom redna civilna sodišča. Njihova glavna naloga je bila zavarovati »pridobitve narodnoosvobodilnega gibanja«, med katerimi je bila najpomembnejša ljudska oblast.

dr. Jelka Piškurić

Študijski center za narodno spravo

VLOGA KAZENSKIH USTANOV PRI PREVZEMU OBLASTI

Kazenske ustanove so bile po koncu druge svetovne vojne pomemben del represivnega aparata, saj jih je komunistična partija v procesu utrjevanja oblasti uporabila za obračunavanje z dejanskimi in potencialnimi političnimi nasprotniki. Po vojni ustanovljena taborišča za vojne ujetnike, vrnjene vojake in civiliste, pripadnike nemške narodne manjšine ter vse, ki so bili osumljeni sodelovanja z okupatorjem, so bila pod upravo Ozne, nekatera pa pod upravo Knoja. Ozna je maja 1945 prevzela tudi predvojne okrožne in okrajne zapore. Ministrstvo za notranje zadeve LRS je upravo nad posameznimi kazenskimi zavodi in taborišči prevzelo šele v začetku septembra 1945. Še naprej pa so pod upravo Ozne sodili Centralni zapori na Poljanskem nasipu v Ljubljani. Za kazenske ustanove so bile takoj po vojni značilne izjemno slabe bivanjske razmere in neustrezna oskrba jetnikov. Težišče njihovega dela je bila prevzgoja v smislu »pravega« odnosa do dela in do nove družbene ureditve.

Špela Chomicki
Študijski center za narodno spravo

EPILOG DRUGE SVETOVNE VOJNE IN OBLIKE NASILJA NA SPODNJEM ŠTAJERSKEM

Slovensko ozemlje in prebivalstvo sta leta 1945 čutila hude posledice večletnega trajanja druge svetovne vojne, ki je posegla na vsa področja življenja. Območje Spodnje Štajerske je bilo vse od aprila 1941 zaznamovano z nemško okupacijo, katere cilj je bila čimprejšnja germanizacija zasedenega območja, kar je privedlo do hitrega uvajanja raznarodovalnih ukrepov in nasilja. V prispevku želimo skozi statistične podatke in študije primerov prikazati inherentno povezavo med vojno in nasiljem, saj je dinamika nasilja ustvarjala pogoje za njegovo nadaljevanje tudi po koncu vojne. Nemški okupacijski sistem je namreč povzročil, da je nova oblast po koncu vojne zahtevala povračilne ukrepe proti vodilnim štajerskim Nemcem in kolektivno odgovornost za vse sodelavce okupatorja na slovenskem ozemlju. Zlomljena pomlad leta 1945 in povojno nasilje na območju Spodnje Štajerske sta tako odraz kompleksnih okoliščin, ki so izvirale iz medvojnega nasilja in ukrepov nemškega okupatorja na eni strani, na drugi pa je bilo nasilje sredstvo za doseg ciljev in utrditve nove, komunistične oblasti. Večplastne in kaotične razmere v mesecih po koncu vojne na Štajerskem nam med drugim prikazujejo različne usode zaposlenih v okupatorjevi upravi, še posebej tistih, ki so delovali v okviru Štajerske domovinske zveze.

**ČETNIŠTVO NA ŠTAJERSKEM POD VODSTVOM
JOŽETA MELAHERJA - ZMAGOSLAVA
V ČASU MED DRUGO SVETOVNO VOJNO**

V prispevku avtorica predstavi nastanek, delovanje in usodo četniškega gibanja na Štajerskem, ki ga je med letoma 1943 in 1945 organiziral in vodil Jože Melaher - Zmagoslav. Potem, ko je bil Draža Mihailović imenovan za vojnega ministra v jugoslovanski vladi v Londonu in postavljen za vrhovnega poveljnika Jugoslovanske vojske v domovini, se je na Štajerskem jeseni leta 1942 Jože Melaher - Zmagoslav (po prekinitvi odnosov z Osvobodilno fronto in uspelem pobegu gestapu) odločil organizirati gverilsko formacijo, ki bi se borila proti okupatorju. S tem dejanjem je želel izraziti podporo vladi v Londonu. Uspešno širjenje propagande (glasilo Kri in Zemlja) in slaba organiziranost Osvobodilne fronte v Slovenskih goricah je pripomoglo, da je Zmagoslavu uspelo organizirati ilegalno četniško formacijo, preden je tam postala aktivna Osvobodilna fronta. Jedro odreda so tvorili slovenski kmečki fantje – ubežniki iz nemške vojske, ki so se kot skrivači skrivali po raznih kmetijah, kletah in podstrešjih hiš v Slovenskih goricah. Zmagoslav se je politično držal navodil in smernic Slovenske legije in SLS ter Narodnega odbora.

Njihovi boji z Nemci so se vršili premišljeno in v najbolj nujnih primerih vojaških potreb. Potem, ko je prišlo decembra 1944 tudi do prvega oboroženega spopada med četniki in partizani, pa je postalo jasno, da je Zmagoslavov trud za skupen boj proti okupatorju, zaman. Štajerski četniki so tako odtlej imeli dva resna nasprotnika: Nemce in partizane. Po sporazumu Tito - Šubašič je Mihailović poleti 1944 izdal posebno uredbo, po kateri so se tudi štajerski četniki formalno vključili v Slovensko armado Jugoslovanske vojske v domovini in s tem prešli v sestav kraljeve jugoslovanske vojske. Skrivašta je bilo s tem konec. Januarja leta 1945, se je na predlog Nemcev, po daljšem premisleku ter posvetovanjih, Zmagoslav odločil za srečanje z vodjem Štajerske domovinske zveze Franzom Steindlom, v prepričanju, da rešuje svoje borce in vaščane Sv. Petra (Malečnik). 30. januarja 1945 je bil na gradu Vurberk sklenjen delni sporazum o medsebojnem nenapadanju. S tem dejanjem se je zaključil ilegalni boj proti okupatorju in vtisnil se je pečat nečastne predaje štajerskih četnikov tik pred koncem druge svetovne vojne.

Jože Melaher - Zmagoslav je po vojni leta 1945 bil v domovini proglašen za vojnega zločinca, emigriral je v ZDA in se naselil v Clevelandu, kjer je bil mdr. tajnik organizacije nekdanjih domobrancev, vodja Baragovega odbora in Slovenske pisarne. Oblast v domovini je njegovo delovanje v emigraciji ves čas spremljala in dokumentirala v osebnem dosjeju z naslovom »Melaher Jože, 26.2.1913, Cleveland – ZDA, OD št. 3350«.

Ivo Jevnikar

POSLEDNJI DNEVI

SLOVENSKEGA NARODNEGA VARNOSTNEGA ZBORA

Ob koncu druge svetovne vojne je Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ) doživel svoj razkroj, del njegovega moštva pa sodi med prve žrtve poveljnih pobojev.

»Primorski domobranci« so se reševali v tri smeri pred premočjo 4. jugoslovanske armade in partizanskih oddelkov, ki so bili usmerjeni proti slovenski zahodni meji. Glavnina, zbrana v Vipavski dolini, kakih 650 moških, je 30. aprila 1945 v Gorici prečkala Sočo in se umaknila v Furlanijo skupno s kakimi 250 pripadniki Slovenske armade ali Slovenskih trup Jugoslovanske vojske v domovini (»slovenski četniki«), 5.600 srbskimi četniki, 5.000 ljotičevci in posameznimi Nemci. Člane SNVZ so vključili v omenjeno Slovensko armado in so z njo delili selitve v taborišča v Višku, Ceseni, Forliju, Eboliju in leta 1947 v Nemčiji. Ves čas so jih nadzirali Britanci, ki pa jih niso vračali v domovino. Del pripadnikov SNVZ z območij Idrije in Voharš pa se je umaknil na Koroško kot domobranci iz osrednje Slovenije in so jih Britanci v glavnem konec maja poslali v smrt v Jugoslavijo. Pripadniki SNVZ z območij Kobarida, Tolmina, Grahovega so se ob Soči odpravili proti Gorici, na poti so se nekajkrat spopadli s partizani, naposled pa so jih ti zajeli pri Mrzleku. Že 6. maja so jih začeli pobijati na Prevalu in pri Grgarju.

Večji del štaba SNVZ se je med pouličnimi boji v Trstu v noči na 1. maj na hrvaški bojni ladji umaknil do izliva Tilmenta. Britanci so te moške čez čas odvedli v taborišča. Posebno usodo pa je doživel poveljnik SNVZ Anton Kokalj, ki se je razšel s štabom in se s tremi sopotniki v avtomobilu odpravil v Gorico. Omenjeni trije so preživel, on pa ni prišel živ iz rok Ožne. Več pripadnikov SNVZ je na razvoj dogodkov počakalo doma, tudi višjih častnikov. Sedem se jih je januarja 1946 znašlo pred sodiščem v Ljubljani, a so preživel.

dr. Aleš Maver

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

**DON CAMILLO IN PEPPONE NE STANUJETA TUKAJ:
EPILOG SLOVENSKE DRŽAVLJANSKE VOJNE V
PRIMERJALNI PERSPEKTIVI**

V jedru prispevka bo spraševanje o možnostih integracije poražene strani v državljanski vojni po njenem koncu. Razmere v Sloveniji bom pri tem umestil v širši evropski in svetovni kontekst. Razlikovati je mogoče okolja, kjer je bil razplet državljanskega spopada manj, in tista, kjer je bil bolj ali povsem asimetričen. V ospredju primerjav bodo značilnosti razvoja tam, kjer je med drugo svetovno vojno ali po njej prišlo do vojaških obračunov med člani istih skupnosti, zlasti v Grčiji, Črni gori in severni Italiji. Pritegnil bom še značilne državljanske vojne iz zgodnejših obdobj. Kar zadeva slovenske razmere, bom opozoril na asimetričnost epiloga spopadov med Slovenci med drugo svetovno vojno, ki je skoraj povsem onemogočila kakršno koli javno navzočnost predstav poražene strani.

dr. Tamara Griesser Pečar
Študijski center za narodno spravo

KAJ JE POMENILA »OSVOBODITEV« ZA KATOLIŠKO CERKEV V SLOVENIJI?

Za novo komunistično oblast je bila Katoliška cerkev »hrbtenica reakcije«. Ker je Cerkev imela veliko zaslombo pri ljudeh, je »ljudska oblast« ni mogla zatreti, kot je zatrla politično opozicijo, predvsem pa tudi zato ne, ker je bila mednarodno organizirana. V časopisih, na političnih mitingih, v radijskih oddajah in na odru se je takoj po vojni začela gonja proti Cerkvi. Višji državni tožilec Stante je že julija, pod pretvezo da je sodelovala z okupatorji, napovedal udar proti Cerkvi. V letu 1945 se je znašlo v zaporih 46 svetnih in 19 redovniških duhovnikov. Med vrnjenimi domobranci so bili tudi vojni kurati, ki so jih nato umorili. Sledili so procesi proti nasprotnikom nove oblasti, tudi proti duhovnikom. Najbolj znan je bil leta 1945 božični proces, na katerem je bilo obsojenih pet duhovnikov, dva celo na smrtno kazen.

Veliko duhovnikov in bogoslovcev z ljubljanskim škofom na čelu se je umaknilo v tujino, zato je bila Cerkev leta 1945 zelo oslABLJENA. Tudi duhovniškega naraščaja je bilo zelo malo. Cerkev je na novo oblast reagirala z dvema javnima izjavama. Prva je bila vdanostna izjava ljubljanske škofije, z njo je vzela na znanje nekaj, česar ni bila sposobna spremeniti. Druga izjava pa je bilo pastirsko pismo jugoslovanske škofovske konference, ki je bilo zelo ostra obsodba protiverskega in proticerkvenega ravnanja nove oblasti.

ZAČETEK NOVEGA ALI POVRNITEV K STAREMU?

JUDJE NA SLOVENSKEM V LETU 1945

Ob koncu druge svetovne vojne, v začetku maja 1945, so se redki preživeli Judje s slovenskega narodnega ozemlja začeli vračati iz taborišč in skrivališč. Nove jugoslovanske oblasti so razveljavile vse rasne zakone nekdanjih fašističnih in nacističnih oblastnikov. Sicer dokaj maloštevilno judovstvo na celotnem ozemlju s slovenskim prebivalstvom, resda pred drugo svetovno vojno bolj koncentrirano na njegovem obrobju (Prekmurje, Primorska), je med drugo svetovno vojno doživelo strašen udarec, zato se Slovenija uvršča med dežele, kjer je bil Endlösung izjemno »uspešen«, saj je bilo uničenih več kot 80 odstotkov Judov, kar tukajšnje judovske žrtve uvršča v sam vrh v Evropi. Tako za primorsko kot tudi za ljubljansko in prekmursko judovstvo je nacizem pomenil strašen udarec, saj je bila pobita večina judovskega prebivalstva, ki se ni pravočasno skrila oz. odselila. Tragična izkušnja umorjenih v Prekmurju v deležu med judovskim prebivalstvom je dejansko precej podobna izkušnji v Gorici, zlasti če upoštevamo število tistih Judov, ki so dočakali nemško okupacijo septembra 1943. Podobno kot Judje na Primorskem (Trst, Gorica) so tudi njihovi rojaki v Prekmurju relativno mirno preživeli madžarsko okupacijo pokrajine leta 1941. V obeh primerih se zdi, da je prav madžarska oz. italijanska odsotnost fizičnega preganjanja uspavala (nekateri) Jude, ki niso pravočasno emigrirali oz. so lažno upali, da slabše, kot je, ne more biti. Žal so se v obeh primerih uštel.

Leta 1945, neposredno po koncu druge svetovne vojne, so bile judovske skupnosti v Jugoslaviji obnovljene kot verske organizacije, toda njihovo vodstvo je sčasoma začelo poudarjati nacionalni značaj Zveze judovskih verskih občin Jugoslavije, namesto verskega značaja. Judje v Ljubljani so se osamosvojili šele leta 1948, v obdobju od konca druge svetovne vojne so namreč bili, očitno zaradi nesoglasij z Mursko Soboto, kamor so spadali pred drugo svetovno vojno, zgolj podružnica zagrebške judovske občine. Hkrati se morajo Judje v Trstu in Gorici za nekakšno povojno renesanso zahvaliti prav prisotnosti judovske brigade, ki se je v sklopu zavezniških enot borila za zlom nacifašizma. Prav vojaški rabin Lipschitz iz 2. polka omenjene brigade je že poleti 1945 poskrbel za ponovno odprtje tržaške sinagoge, kot se je nekaj mesecev pozneje zgodilo na Goriškem s sodelovanjem ameriškega vojaškega rabina Nathana Baracka.

Neža Strajnar

Študijski center za narodno spravo

ZATIRANJE VERSKE SVOBODE V SLOVENIJI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI: PRIMER MANJŠIH VERSKIH SKUPNOSTI POD KOMUNISTIČNO OBLASTJO

Po koncu druge svetovne vojne se je v Sloveniji uveljavila komunistična oblast, ki je do vseh verskih skupnosti zavzela izrazito negativen odnos. Ta je temeljil na marksistični ateistični ideologiji in želji po popolnem nadzoru nad posamezniki in skupnostmi. Oblast je poskušala postaviti svoje ljudi na vodilna mesta verskih skupnosti oziroma njihove voditelje pripraviti do tesnega sodelovanja z režimom. Vmešavala se je v notranje zadeve verskih skupnosti, nadzorovala njihovo dejavnost in vernike ter izvajala zrežirane sodne procese, katerih žrtve so bili tako voditelji kot tudi člani teh skupnosti. Z visokimi kaznimi je ustvarjala strah med verniki, ki so se morali prilagoditi sistemu.

Osrednjo vlogo pri zatiranju verskih skupnosti je imela Uprava državne varnosti (UDV), predvsem njene območne izpostave in centralna enota, zadolžena za nadzor verskih skupnosti, znana kot Referat za kler. UDV ni izvajala pritiska zgolj na katoliško Cerkev, temveč tudi na protestantsko, grškokatoliško, pravoslavno in starokatoliško Cerkev. Največji pritisk pa so med letoma 1948 in 1953 doživele manjše verske skupnosti, kot so Jehovove priče, baptisti in adventisti, katerih relativno majhno število članov je olajšalo nadzor. Oblast jim je sistematično omejevala delovanje z zasliševanji, pripori, obsodbami, šikaniranjem v zaporih, omejevanjem dostopa do javnih služb itd. Gradivo v Arhivu Republike Slovenije (Fond AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve) jasno prikazuje, kako je UDV nadzorovala skoraj vsakogar iz teh manjših verskih skupnosti.

dr. Pavlina Bobič

Študijski center za narodno spravo

SKRIVAČI: PRIČEVALCI ZAMOLČANEGA

V visoki pomladi in poletju 1945 po koncu druge svetovne vojne so se na Slovenskem odprle nove globine ekstremnega vojaškega nasilja, ki so dotlej skozi genocidno politiko nacističnega Reicha oz. vojskovanje s totalitarnim ciljem preoblikovale mentalno in fizično obličje Evrope in sveta. Na naših tleh se je vojna iztekla v silovito nujo komunističnih oblastnikov, da dokažejo premoč nad svobodo samo in si jo podredijo z ustvarjanjem nove resničnosti. Na najbolj surov način se je ta odrazila v brezkompromisnem obračunu z vsakršnimi sovražniki režima: razoroženi pripadniki protikomunističnih enot in izbrani civilisti, ki so bili vrnjeni s Koroške ali zajeti doma, so bili med prvimi, določenimi za popolno eliminacijo. Čeprav so bile množične eksekucije t. i. sovražnikov ljudstva zamišljene kot skrivne, kraji množičnih in strahovitih umorov niso ostali niti dokončno zakriti niti pozabljeni. Tudi zaradi redkih žrtev, ki se jim je uspelo rešiti iz brezen smrti. T. i. skrivači so preživeli zaradi naključnega sosledja dogodkov, vsi pa govorijo o (ne)človečnosti razmer v (po)vojnem kaosu in zanikanju tako temeljnih humanističnih vrednot kot pravnega reda. Prispevek bo osvetlil fenomen skrivačev, njihov pomen in umestitev v socialno mrežo časa, pri čemer se bo prvenstveno opiral na pričevanja preživelih in spominsko literaturo iz te dobe.

dr. Matic Batič

Študijski center za narodno spravo

OD GROBOV DO SPOMENIKOV: POLITIKA SPOMINJANJA PADLIH NA PRIMORSKEM PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Vprašanje spominjanja padlih je bilo v povojnem času izjemno pomembno. Kot poudarjajo številne študije, ima kolektivno spominjanje pogosto politično razsežnost, zlasti v kontekstu notranjih političnih konfliktov. Zato ni presenetljivo, da so slovenske komunistične oblasti posvetile veliko pozornosti oblikovanju spominske politike, pri čemer so zlasti z represivnimi ukrepi – kot je popolna prepoved javnega spominjanja padlih na nasprotni, protirevolucionarni strani – jasno začrtale meje dopustnega spomina. Kljub dolgotrajni odmevnosti teh vprašanj, ki še danes sprožajo burne razprave, številni vidiki povojne politike spominjanja ostajajo razmeroma slabo raziskani.

Referat obravnava razvoj in značilnosti spominske politike na zahodnem robu slovenskega ozemlja, s posebnim poudarkom na manj znanih ali doslej prezrtih vidikih. Po koncu druge svetovne vojne se je na Primorskem oblikovala specifična kultura spominjanja, osredotočena na padle partizane. Raziskave kažejo, da se je ta proces začel z urejanjem grobov in postavljanjem spontanih spominskih obeležij, katerih pobudniki so bili predvsem svojci padlih in lokalne skupnosti. Ti prvi spomeniki so bili preproste, pogosto improvizirane strukture, delo lokalnih zidarjev in kamnosekov.

Kljub temu pa je že v začetnem obdobju mogoče zaznati tudi prve poskuse načrtne, od zgoraj vodene spominske politike, osredotočene predvsem na obeleževanje padlih voditeljev partizanskega gibanja. V naslednjih letih je spominska politika postajala vse bolj centralizirana in ideološko usmerjena, kar se je odražalo tudi v naraščajoči monumentalnosti postavljenih spomenikov. Iz večinoma spontanega žalovanja se je tako postopoma razvila državna politika spominjanja, ki je z obvladovanjem spomina hkrati ustvarjala in utrjevala zgodovinski narativ, v katerem je bil partizanski boj predstavljen in legitimiran kot temelj nove družbeno-politične ureditve.

Petra Grabrovec

Študijski center za narodno spravo

**OD ZMAGOSLAVNEGA SPEVA DO BEGUNSKEGA ŠEPETA:
SLOVENSKE PESMI KOT NOSILKE NARODNE IDENTITETE
V PRELOMNEM LETU 1945**

Odsev prelomnega leta 1945 lahko prepoznamo tudi v slovenski pesemski tradiciji, ki je odigrala ključno vlogo pri izražanju slovenske narodne identitete, tako na strani narodne osvoboditve kot na tradicionalni strani. Prav to leto, ki je predstavljalo pomembno prelomnico, je usmerilo nadaljnji razvoj slovenske pesemske tradicije. Partizanske pesmi, tako znane kot tudi manj znane, so se pogosto opirale na slovensko ljudsko glasbeno izročilo – bodisi v melodiki bodisi v besedilnih motivih – s čimer so ohranjale stik s tradicijo in obenem utrjevale kolektivno zavest. Vsekakor so te pesmi z elementi narodne identifikacije ter močno psihološko vlogo presegle zgolj propagandno-ideološki naboj in po vojni postale del uradne kulturne dediščine nove povojne oblasti. Na drugi strani so slovenske pesmi tradicionalne strani, kamor uvrščamo poleg ljudskih in nabožnih tudi domobranske pesmi (ustvarjene med letoma 1943 in 1945), doživele drugačno usodo. Leto 1945 je bilo v tem kontekstu prelomno, saj so dediščino teh pesmi nadaljevali Slovenci, ki so se po vojni umaknili pred komunistično oblastjo v tujino. Med njimi izstopa delovanje Slovenskega emigrantskega pevskega zbora, ki je po vojni deloval v italijanskih begunskih taboriščih, kasneje pa njegov naslednik Slovenski pevski zbor Gallus v Argentini. Dediščina slovenske pesmi kot nosilke narodne identitete je ostala živa na obeh straneh in po letu 1945 pomembno prispevala k oblikovanju kolektivnega spomina na prelomno obdobje druge svetovne vojne.

izr. prof. dr. Blaž Ivanc
Zdravstvena fakulteta Univerze v Ljubljani

**IZBRANE MEDNARODNOPRAVNE OBVEZNOSTI SANACIJE
HUDIH KRŠITEV MEDNARODNEGA HUMANITARNEGA
PRAVA – PRIMER RANJENCEV IN BOLNIKOV**

Prispevek obravnava mednarodnopravne obveznosti držav na področju pravnega varstva ranjencev in bolnikov. V prvem delu prispevka je podan okviren prikaz mednarodnih pogodb, ki urejajo navedeno področje. Prikazu sledi opredelitev najpomembnejših obveznosti glede ravnanja z ranjenci in bolniki, ki izhajajo iz mednarodnega vojnega in humanitarnega prava. Mednarodno pravne obveznosti so nato obravnavane v sobesedilu kataloga pravic in temeljnih svoboščin iz Ustave Republike Slovenije. V nadaljevanju razprave so razčlenjene zakonodajne rešitve in ukrepi slovenskega zakonodajalca, ki so bili namenjenih popraviti hudih kršitev mednarodnega humanitarnega prava po koncu 2. svetovne vojne na območju Slovenije. Prispevek v sklepnem delu razprave podaja kritično oceno ukrepov zakonodajalca ter ravnanja izvršilne veje oblasti v obdobju od osamosvojitve Republike Slovenije do leta 2025. Ena od glavnih ugotovitev razprave je, da je Republika Slovenija ni uspela zagotoviti učinkovitega varstva človekove pravice do življenja in do varstva osebnega dostojanstva tako žrtev kot tudi svojcev. Kljub vrsti zakonskih ukrepov zakonodajalca, pomemben del kršitev, katerih žrtev so bile osebe iz vrst bolnikov in ranjencev, ter njihovih svojcev, še ni odpravljenih.

dr. Jože Dežman

**NEKAJ PRIPOMB K POPISU SMRTNIH ŽRTEV
2.SVETOVNE VOJNE IN TERORJA PO NJEJ INŠTITUTA
ZA NOVEJŠO ZGODOVINO**

Tabuji, miti in laži titoizma so zahtevali življenje v laži. S sistemom ohranjanja in razvijanja revolucionarnih izročil so vzpostavili svojevrstni apartheid, v katerem so bili tako živi kot mrtvi počaščeni ali zamolčani, povišani ali ponižani po ideoloških ključih. Prav zahteva po resnici in zlasti po pravici do groba in spomina je središče slovenske tranzicijske kulturne vojne. Ta je potekala tudi ob popisu INZ »Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje v Sloveniji«.

Zdaj, ko so zbrani podatki prvič dostopni javnosti, lahko ocenimo tako samo izvajanje popisa kot tudi odpremo nekaj vprašanj. INZ s tem, da ni povabil k sodelovanju kolegov/ic, ki so se ukvarjali ali s posameznimi skupinami žrtev ali krajevnimi popisi žrtev, izgubil priložnost, da bi s primerjavami izidov omogočil kritično preverjanje virov. Prav tako nam pregled šifrantov pokaže, da niso dovolj premišljeni in da je z njimi domala nemogoče korektno obvladovati oz. analizirati popis, na drugi strani pa nam poskusna preverjanja pokažejo, da so razvrščanja podatkov v izbrane šifre potekala morda ne povsem dorečenih merilih. Zato predlagam dialog o tem, kaj smo s popisom INZ dobili ter kako ga preveriti in dopolniti.

Luka Rozman

Luxor d.o.o.

JAMA POD MACESNOVO GORICO – ARHEOLOŠKA RAZISKAVA POVOJNEGA MNOŽIČNEGA GROBIŠČA

Projekt izkopa žrtev iz grobišča Jama pod Macesnovo gorico v Kočevskem Rogu iz obdobja takoj po 2. sv. vojni se je pripravljalo več let. Pred raziskavo leta 2022 je bilo pod okriljem Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč izvedenih že kar nekaj drugih manjših oz. parcialnih posegov v okolici jame, ki so dodatno podkrepili dejstvo, da je Jama pod Macesnovo gorico eno največjih prikritih grobišč povojnega obdobja v Sloveniji.

V maju 2022 se je po več mesecih pripravljanih del pričel izkop v Jami pod Macesnovo gorico. Prvi izziv pol leta trajajoče raziskave je bilo zagotavljanje varnosti vseh udeležencev na projektu, zato je bil sprejet varnostni načrt, ki je veljal tako za stalno prisotne, kot vse ostale občasne udeležence delovišča. V jami je dnevno delovala ekipa 8-10 ljudi, ki je ročno očistila in nato izkopala vse posmrtno ostanke in pripadajoče predmete. Preden se je okostja in predmete iznosilo z dvizžno košaro, so arheologi poskrbeli za dokumentacijo stanja, ki je zaradi logistike potekala v t. i. sektorjih oz. v manjših enotah. Izdelani so bili 3d modeli, ki so omogočili nadaljnje analize v digitalnem okolju. Zunaj jame je potekalo pranje posmrtnih ostankov, pripadajočih predmetov in primarna/terenska antropološka analiza. Obdelava pridobljenih podatkov in odkritih predmetov ter kabinetna antropološka analiza so se nadaljevali še skozi celotno naslednje leto.

Raziskava je razkrila posmrtno ostanke približno 3.450 umorjenih oseb, kar predstavlja največjo tovrstno arheološko ekshumacijo v Sloveniji doslej. Več tisoč odkritih predmetov, med katerimi so osebni predmeti, vojaška oprema in drugi ostanki, ponuja pretresljiv vpogled v življenje žrtev in kruto realnost pokola.

Študijski center za narodno spravo

SLOVENSKA MATICA